

Stanisław Żyromski

Przeobrażenia demograficzne w województwie olsztyńskim

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 398-409

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Żyromski

Przeobrażenia demograficzne w województwie olsztyńskim

Województwo olsztyńskie wykazywało w 1945 r. poważne niedołudnienie — spadek liczby ludności wynosił ponad 60 000. Liczba ta była jeszcze aktualna w 1946 r., kiedy to stan zaludnienia województwa osiągnął 351 800 osób¹. Jeśli porównamy tę liczbę z liczbą ludności zamieszkałą w analogicznych granicach w 1939 r. — 966 500², otrzymamy różnicę 614 700 osób. Oznacza to, że w 1946 r. ludność osiadła na terenie województwa stanowiła 36,4% stanu zaludnienia w granicach porównywalnych z 1939 r.

W tej sytuacji głównym zadaniem polskich władz było zasiedlenie odzyskanego obszaru nową ludnością. Pierwsze lata zaludnienia woj. olsztyńskiego wskazują na szereg problemów, z którymi ówczesna administracja województwa spotykała się nieustannie. Były to: 1) przesiedlenie pozostałej ludności niemieckiej za Odrę; 2) weryfikacja ludności miejscowej; 3) przeprowadzenie planowego osadnictwa i przeciwdziałanie osadnictwu żywiołowemu; 4) przyjęcie kilkuset tysięcy ludności przez etapowe punkty Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (tylko w 1946 r. przez punkty etapowe PUR przeszło około 160 000 ludności); 5) przyjęcie na teren województwa w 1947 r. około 55 400 ludności ukraińskiej³.

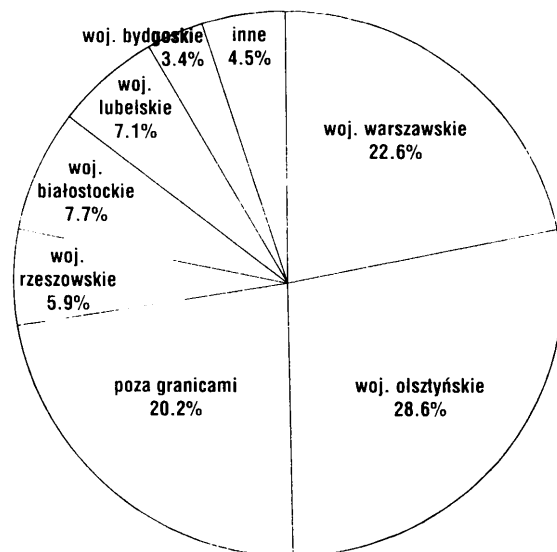
Pomimo stosunkowo dużej ruchliwości mieszkańców województwa, wyniki pierwszego spisu powszechnego ludności z 1950 r. wskazują na duży jej wzrost. W dniu spisu na tym terenie zamieszkiwało około 610 100 osób, co stanowiło w porównaniu do stanu sprzed wojny 63,1% zaludnienia. W tym samym roku do województwa przyłączono dwa powiaty: działdowski z woj. warszawskiego oraz nowomiejski z woj. bydgoskiego. Liczba ludności woj. olsztyńskiego powiększyła się w ten sposób o około 79 000 osób. Tak więc, w 1950 r. po uwzględnieniu zmian administracyjnych, w woj. olsztyńskim zamieszkiwało około 690 000 ludności, z czego liczba ludności miejskiej wynosiła prawie 202 000 osób (29,3%). Wieś zamieszkiwało około 487 000 osób, co stanowiło 70,7%.

Wyniki spisu ludności pozwalają nam zorientować się, skąd pochodzili mieszkańcy województwa. Wskazuje na to rysunek 1.

1 *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*. Praca zbiorowa, Poznań 1960, s. 112.

2 *Ibidem*.

3 *Wojewódzkie Archiwum Państwowe*, 1947, karta 206, WRN II/91 --- 1/6 oraz karta 84.

Rys. 1. Ludność woj. olsztyńskiego wg miejsc zamieszkania w sierpniu 1939 roku na terenie Polski w obecnych granicach

Największy odsetek mieszkańców województwa stanowiła ludność dawna, czyli zamieszkująca te tereny w sierpniu 1939 roku, łącznie z pow. nowomiejskim i działdowskim. Biorąc pod uwagę, że z liczby 196 200 osób około 79 000 zamieszkiwało oba wspomniane wyżej powiaty, oznacza to, że ludność miejscowego pochodzenia stanowiła ponad 117 000 osób. Poważny odsetek stanowili przybysze z woj. warszawskiego (ca 140 200) oraz spoza granic Polski (około 138 700). Ci ostatni, to w ogromnej większości repatrianci ze Związku Radzieckiego (135 500) oraz z Francji, Niemiec i innych krajów⁴. Inne województwa np.: rzeszowskie, białostockie, lubelskie — są reprezentowane wśród ówczesnej ludności Warmii i Mazur wielkościami rzędu kilku procent.

Rekapitulując, większość mieszkańców województwa olsztyńskiego w 1950 r. — to przybysze z terenów woj. warszawskiego i białostockiego oraz spoza granic Polski. Obok ludności miejscowego pochodzenia (15,5%) stanowili oni zasadniczy składnik nowej populacji województwa.

Dziesięcioletni okres czasu, dzielący dwa kolejne spisy powszechne ludności (1950—1960), charakteryzował się dynamicznym rozwojem ludności woj. olsztyńskiego. W okresie 10 lat przyrost rzeczywisty ludności województwa wyniósł około 188 000 osób, co oznacza, że średni roczny przyrost rzeczywisty mieszkańców Olsztyńskiego wynosił ca 18 800 osób. W dniu spisu w 1960 r. województwo zamieszkiwało 877 000 osób. Oznacza to, że do stanu ludności z okresu przedwojennego brakowało ca 90 000 osób, czyli ponad 9%, natomiast w granicach porównywalnych (bez pow. działdowskiego i nowomiejskiego — około 92 000 mieszkańców) brakowało 181 000 osób, czyli ponad 18%.

⁴ Rocznik Statystyczny GUS-u, Warszawa 1956, s. 78.

W tym okresie przyrost naturalny ludności województwa wskazuje, że liczba mieszkańców województwa powinna była powiększyć się w ciągu dziesięciu lat o ponad 212 500 osób. Z tego ludność miast powinna była wzrosnąć o ponad 67 500 osób, natomiast ludność wsi o ca 145 000 mieszkańców. Czy było tak istotnie? Porównanie obu wielkości, tzn. przyrostu naturalnego i rzeczywistego, wskazuje, że przyrost rzeczywisty był mniejszy od przyrostu naturalnego ludności województwa. Różnica ponad 24 500 osób świadczy, że co najmniej tyle ludności w okresie 10 lat ubyło w wyniku emigracji z terenu województwa. Saldo ruchu wędrownego ludności województwa tylko za okres 1955—1960 jest ujemne i wynosi ponad 36 300 osób. Oznacza to, że w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych bilans ruchu wędrownego musiał posiadać saldo dodatnie przynajmniej około 12 000 osób. Inaczej bowiem ostateczny rachunek, jaki wyżej przytoczyliśmy, zamknąłby się większą liczbą strat ludnościowych województwa w latach 1951—1960.

Rozwój ilościowy ludności w woj. olsztyńskim wytworzył nowe stosunki demograficzne, zmiany ilościowe wpłynęły na przeobrażenia jakościowe. Te zmiany jakościowe w strukturze demograficznej województwa wskazują na modernizację stosunków ludnościowych. Z szeregu zmian, jakie można obserwować w rozwoju ludności woj. olsztyńskiego na uwagę zasługują następujące: 1) urbanizacja (w znaczeniu demograficznym); 2) zmiany w strukturze wieku ludności; 3) nowoczesność reprodukcji ludności.

Na te przemiany pragniemy zwrócić obecnie uwagę.

*

W 1950 r. ludność miejska stanowiła 29,3% ogółu mieszkańców województwa, co oznacza, że większość mieszkańców Warmii i Mazur mieszkała na wsi.

Postęp techniczny, zarówno w miastach jak i na wsi, odbudowa i rozbudowa zakładów przemysłowych i w związku z tym potrzeba uzupełnienia siły roboczej w miastach, mechanizacja prac na wsi — stworzyły warunki dla odpływu ludności wiejskiej do miast. Patrząc na to samo zagadnienie od strony miast — chłonność rynku pracy w miastach oraz możliwość korzystania z lepszych warunków życia miejskiego — stały się zachętą dla wielu młodych mieszkańców do opuszczenia rodzinnej wsi.

Wzrost liczby mieszkańców miast w wyniku emigracji ze wsi zarysował się szczególnie ostro na początku lat pięćdziesiątych. Emigracja ludności wiejskiej do miast spowodowała w konsekwencji niekorzystne zmiany w rozwoju gospodarki rolnej województwa⁵. Na siłę, wielkość i kierunki emigracji ze wsi do miast wpłynęły czynniki kulturalne, ekonomiczne i demograficzne⁶.

Emigracja ta była jedną z przyczyn zmian, jakie dokonały się w proporcjach ludności zamieszkującej wieś i miasto w końcu ostatniego dziesięciolecia

5 Por. Stanisław Gwiazdziński, *Rozwój gospodarczy miast województwa olsztyńskiego*, Przegląd Zachodni, 1957, nr 3, s. 96.

6 Stanisław Żyromski, *Emigracja ludności ze wsi woj. olsztyńskiego do miast w latach 1953—1960*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 1/75, s. 225.

w stosunku do 1950 r. Spis ludności z dnia 6 XII 1960 r. wykazał, że odsetek ludności zamieszkałej w miastach woj. olsztyńskiego wzrósł o 6,6 punktów i wynosił 35,9%. Tym samym udział ludności zamieszkałej na wsi zmniejszył się z 70,7% w 1950 r. do 64,1% w 1960 r.⁷ Na pytanie, jakie miejsce zajmowało woj. olsztyńskie w tych latach na tle innych województw kraju pod względem udziału ludności zamieszkującej miasta, odpowie załączone zestawienie w tab. 1.

Tabl. 1. Miejsce woj. olsztyńskiego w kraju pod względem odsetka mieszkańców miast

Województwo	1950 rok	Województwo	1960 rok
1. katowickie	63,2	1. katowickie	75,7
2. gdańskie	57,9	2. gdańskie	66,6
3. szczecińskie	55,9	3. szczecińskie	61,6
4. wrocławskie	49,5	4. wrocławskie	52,2
5. bydgoskie	42,5	5. bydgoskie	48,3
6. poznańskie	41,1	6. zielonogórskie	48,3
7. zielonogórskie	37,1	7. koszalińskie	45,6
8. koszalińskie	34,1	8. opolskie	38,6
9. krakowskie	31,0	9. poznańskie	36,6
10. olsztyńskie	29,3	10. olsztyńskie	35,9

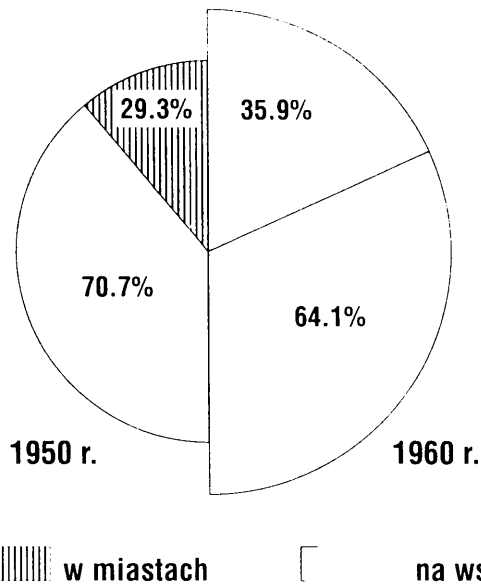
Źródło: Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego GUS, 1959, s. 37, oraz Małego Rocznika Statystycznego GUS, 1962, s. 8.

Z tabeli nr 1 widać, że zarówno w jednym jak i w drugim wypadku kolejność miejsca zajmowanego przez woj. olsztyńskie pod względem udziału ludności zamieszkującej miasta zmieniła się. Warto jednak zwrócić uwagę, że zdystansowaliśmy woj. krakowskie, a jednocześnie wśród województw ziem odzyskanych spadliśmy z piątego miejsca na szóste.

W porównaniu do ogólnokrajowej sytuacji ludnościowej według miejsc zamieszkania, przyrost ludności miejskiej województwa był nieco niższy (mowa o stosunkowym przyroście). Jednakże biorąc pod uwagę tempo uprzemysłowienia tych województw i woj. olsztyńskiego, wydaje się, że taki stan rzeczy w zupełności może być zadowalający.

W 1950 r. liczba ludności miejskiej (łącznie z 4 miastami włączonymi do województwa w 1950 r.) wynosiła 202 000 mieszkańców. Ludność ta zamieszkiwała w 34 miastach, których strukturę wg ilości mieszkańców przedstawia tab. 2.

⁷ W Polsce podział ludności wg miejsc zamieszkania przedstawiał się następująco:
w 1950 roku --- w miastach 39,0 %, na wsi 61,0 % ludności,
w 1960 roku --- w miastach 48,1 %, na wsi 51,9 % ludności.

Rys. 2. Ludność woj. olsztyńskiego wg miejsc zamieszkania w 1950 i 1960 roku

Tabl. 2. Struktura wielkości miast woj. olsztyńskiego w 1950 i 1960 roku

Grupa wielkości	Stan na dzień	
	3 XII 1950	6 XII 1960
poniżej 5 tys. mieszkańców	22	17 ^a
5 — 10 tys. mieszkańców	9	13
10 — 20 tys. mieszkańców	2	8
20 — 50 tys. mieszkańców	1	..
50 — 100 tys. mieszkańców	..	1
Ogółem	34	39

^a Łącznie z 4 osiedlami.

Źródło: Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r. Miasta o ludności powyżej 20 000 imiennie, cz. III A, GUS, 1955 r., s. XX—XXII, Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego, 1961, s. 29.

10 lat później liczba ludności miejskiej wyniosła 315 000 mieszkańców, co świadczy, że jej przyrost rzeczywisty wyniósł 113 000 osób. Ludność ta zamieszkiwała w 39 miastach i osiedlach miejskich.

Na przyrost rzeczywisty ludności miast złożyły się dwa podstawowe czynniki: 1) przyrost naturalny, który w latach 1951—1960 wyniósł 67 500 osób; 2) przyrost wędrowny, którego saldo dodatnie wynosiło 45 500 osób.

Z powyższego wynika, że wzrost liczby ludności miast dzieli się w 59,7% na własny przyrost naturalny, a w 40,3% stanowi dodatnie saldo ruchu wędrownego relacji wieś — miasto oraz miasto — miasto innego województwa.

Napływ ludności do miast i jej przyrost naturalny spowodował przegrupowa-

nie w strukturze miast woj. olsztyńskiego. W 1950 r. większość miast posiadała poniżej 5000 mieszkańców. W przedziale 10 000—20 000 mieszkańców znajdowały się dwa miasta: Ostróda (12 000 mieszk.) i Kętrzyn (10 500 mieszk.). Olsztyn zamieszkiwało 43 800 osób. W 1960 r. struktura miast województwa odbiegała daleko od sytuacji sprzed 10 lat. Nastąpiły przegrupowania miast na korzyść przedziału ponad 5000 mieszkańców. Przybyło 6 miast do grupy 10 000—20 000 mieszkańców, w której znalazły się następujące miasta: Bartoszyce (11 700), Giżycko (14 900), Iława (11 900), Kętrzyn (16 100), Lidzbark Warmiński (11 100), Mrągowo (10 800), Ostróda (17 700), Szczytno (12 900). Olsztyn w 1953 r. przekroczył liczbę mieszkańców z 1939 r., w końcu 1960 r. zamieszkiwało go ponad 67 800 osób⁸.

Od 1955 r. niektórym miejscowościom zaczęto nadawać nazwę osiedla miejskiego, które jest przejściową formą administracyjną między miastem a wsią⁹. Pierwszą miejscowością, która uzyskała rangę osiedla miejskiego, było Korsze, w pow. kętrzyńskim. Osiedle to zamieszkiwała ludność zatrudniona w węzle komunikacyjnym transportu kolejowego oraz w Fabryce Sieci Rybackich. Powstało więc pierwsze na terenie woj. olsztyńskiego osiedle typu robotniczego. Następnie powstały inne osiedla, a mianowicie: Frombork w pow. braniewskim (typ rybacki); Ruciane w pow. piskim, które ze względu na swe malownicze położenie w okresie turystycznym jest jednym z głównych ośrodków wypoczynkowych na terenie województwa. Należy ono również do osiedli typu robotniczego, z uwagi na bliskie położenie Fabryki Płyt Pilśniowych w Nidzie i największy w województwie tartak, gdzie pracuje ludność osiedla. W 1959 r. przybywa osiedle Sępopol w pow. bartoszyckim. Osiedle typu robotniczego, które pod koniec tego samego roku zamieszkiwało 2300 osób oraz osiedle Pieniężno w pow. braniewskim o 1700 mieszkańcach — również typu robotniczego. W 1959 r. osiedle Frombork zostało przemianowane na miasto. W ten sposób dane z tabl. 2 odnoszące się do 1960 r. obejmują 4 osiedla: Sępopol, Pieniężno, Korsze i Ruciane.

Brak dużych zakładów przemysłowych oraz znaczne rozproszenie przemysłu małego po terenie całego województwa nie sprzyjało powstawaniu większych skupisk ludnościowych typu miejskiego. W ten sposób w 1960 r., pomimo że województwo posiadało stosunkowo gęstą sieć miast (4,7% ogólnej ilości miast kraju), nie posiadało ani jednego miasta rzędu 20 000—50 000 mieszkańców. Średnia wielkość miast województwa w 1960 r. wynosiła ca 9000 mieszkańców i była o ca 10 000 mniejsza od średniej kraju. Istniał duży skok od miasta rzędu 10 000—20 000 mieszkańców do rzędu 50 000—100 000 mieszkańców (miasto Olsztyn). Jest to wynik tego, że obok przemysłu o wroście miasta decydowały inne czynniki, np. funkcje administracyjne czy usługowe. Czynniki te działały stosunkowo najsilniej w Olsztynie. Dlatego też splot wielu czynników spowodował, że liczba ludności miasta Olsztyna powiększyła się szczególnie szybko.

Jeśli przyjmiemy jako wykładnik urbanizacji stosunek ludności zamieszkałej

⁸ Rocznik Statystyczny woj. olsztyńskiego, 1961, s. 29.

⁹ Mocą ustawy z dnia 25 IX 1954 roku (Dz. U. PRL 1954, nr 43 poz. 192) powstał nowy typ miejscowości zwany osiedlem. Od 1955 roku wszystkie procesy demograficzne miast rozpatrywane są łącznie z ludnością zamieszkałą w osiedlach.

w miastach do ludności zamieszkałej na wsi, okaże się, że najsilniej zurbanizowane były powiaty: bartoszycki, braniewski, piski, giżycki, iławski, kętrzyński, lidzbarski i ostródzki. Do drugiej grupy, słabo zurbanizowanej, należały powiaty: olsztyński (powiat), morąski, górowiecki, nidzicki, nowomiejski, pasłęcki i szczycieński.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że w woj. olsztyńskim nastąpił stosunkowo duży skok naprzód z punktu widzenia urbanizacji regionu. Aczkolwiek w dalszym ciągu istnieje znaczna przewaga ludności mieszkającej na wsi, obserwować można jednocześnie systematyczny proces postępującej urbanizacji. Przewaga ludności mieszkającej na wsi wynika z charakteru gospodarczego województwa. Powolny i systematyczny rozwój usług dla rolnictwa, koncentracja tych usług na wsi olsztyńskiej sprzyja zahamowaniu odpływu ludności ze wsi do miast, z drugiej strony powoduje ono odchodzenie ludności zamieszkałej na wsi od zawodu rolnika do zawodów pozarolniczych. Struktura zawodowa mieszkańców mówi również o stopniu urbanizacji regionu. Brak większego przemysłu i brak koncentracji czynników miastotwórczych tłumaczy taki a nie inny przebieg urbanizacji województwa.

Dotychczasowy rozwój miast wskazuje, że ślady ogromnych zniszczeń wojennych zostały w omawianych latach usunięte oraz że urbanizacja województwa charakteryzowała się stosunkowo wysoką dynamiką.

*

Przyrost rzeczywisty ludności województwa zmienił strukturę wieku jego mieszkańców. Ponieważ ramy artykułu nie pozwalają na szersze potraktowanie tego zagadnienia, rozpatrzmy, jakim zmianom podlegały w omawianych latach trzy zasadnicze grupy wieku ludności.

Z ekonomicznego punktu widzenia w zależności od stopnia aktywności zawodowej ludność dzielimy na trzy podstawowe grupy wieku:

1. Ludność w wieku przedprodukcyjnym (0—15 lat). Tę grupę będziemy nazywać dziećmi.
2. Ludność w wieku produkcyjnym, w ogromnej większości czynna zawodowo (w wieku 16—59 lat).
3. Ludność w wieku poprodukcyjnym (w wieku 60 lat i więcej). Nieliczni z tej grupy są czynni zawodowo. Tę grupę nazwiemy inaczej starcami.

Przyrost naturalny ludności woj. olsztyńskiego w latach pięćdziesiątych był jednym z najważniejszych w kraju. Rozpiętość jego współczynników mieściła się w przedziale 28,8 w 1955 r. (max.) do 27,7 w 1960 r. (min.) na 1000 ludności. W tym samym okresie odnośne dane dla kraju przedstawiają się następująco: maximum 19,5 na 1000 ludności w 1953 r., minimum 14,9 promille w 1960 r. A oto kilka danych dotyczących tego samego okresu dla pozostałych województw ziem odzyskanych.

Województwo	Współczynniki przyrostu naturalnego dla lat		
	1950	1955	1960
gdańskie	28,8	26,3	18,4
koszalińskie	33,0	31,3	22,9
szczecińskie	36,5	32,1	19,9
zielonogórskie	32,8	30,2	19,9
opolskie	17,1	18,7	19,0
wrocławskie	32,9	28,4	20,1

Przyrost naturalny, obok migracji, na terenie województwa był zasadniczym czynnikiem przegrupowania się proporcji pomiędzy poprzednio podanymi trzema zasadniczymi grupami ludności. Grupa dzieci w 1960 r. stanowiła 40,3% ludności województwa, co oznacza wzrost w stosunku do 1950 r. o 6,9 punktów. Odsetek ludności produkcyjnej nieco obniżył się i wynosił u schyłku lat pięćdziesiątych 52,4%. W mniejszym stopniu obniżył się odsetek ludzi starych, który w 1960 r. wynosił 7,3%. Przesunięcia w poprzednio wymienionych grupach wieku na korzyść grupy dzieci odbyły się w zasadniczej mierze kosztem grupy wieku produkcyjnego.

Przyrost naturalny obniżył również środkowy wiek ludności województwa. Mediana wieku, zarówno mężczyzn jak i kobiet, obniżyła się w stosunku do 1950 r., wynosząc w 1960 r. u mężczyzn 21,2 lat, u kobiet 23,9 lat. Oznacza to, że połowa mężczyzn i kobiet województwa nie przekroczyła wyżej wspomnianej granicy wieku. Wiek środkowy ludności województwa był w 1960 r. niższy od wieku środkowego ludności kraju, co oznacza, że ludność województwa była młoda w stosunku do pozostałej ludności kraju.

Bliższa analiza procesu starzenia się ludności województwa doprowadza nas do następujących wniosków:

1) ludność województwa w 1960 r. można było zaliczyć do grupy tzw. młodości demograficznej ze słabo zaawansowanym procesem starzenia się;

2) w odróżnieniu od procesu starzenia się ludności miast, gdzie obserwujemy początki tego procesu w 1960 r., ludność wsi przeszła z tzw. przedpola starzenia się w 1950 r. do grupy tzw. młodości demograficznej w 1960 r.;

3) różnice w tak przebiegającym procesie starzenia się ludności województwa są wynikiem jej ruchu naturalnego i wędrownego, które odmiennie kształtowały się wśród ludności miast i wsi.

Zwróćmy uwagę na dwie grupy ludności: dzieci i starców. Liczebności obu tych grup zmieniły się w istotny sposób w latach 1950—1960, co przedstawia tabl. 3.

Tabl. 3. Liczba dzieci i starców w woj. olsztyńskim

Wiek	Lata		%	
	1950	1960	Różnica	wzrostu
Razem	284 610	415 640	+ 131 030	146,0
0—15 lat	230 333	351 740	+ 121 407	152,7
60 lat i więcej	54 277	63 900	+ 9 623	117,7

Źródło: na podstawie przeprowadzonych spisów powszechnych ludności w 1950 i 1960 roku.

Z tabl. 3 widać, że liczba dzieci wzrosła o ponad 121 400 osób, czyli o 52,7%, natomiast liczba starców wzrosła o 17,7%, co w liczbach bezwzględnych oznacza jej przyrost o ponad 9600 osób. Wymowa obu tych liczb, zarówno z punktu widzenia demograficznego jak i ekonomicznego jest różna dla obu tych grup ludności. Dla demografa nie jest obojętne, jak wzrastają te grupy ludności i jaki odsetek stanowią w stosunku do ogółu ludności. Duża liczba dzieci świadczy o społeczeństwie młodym, zwiększenie się zaś liczby starców może oznaczać wydłużenie się przeciętnego trwania życia. Z ekonomicznego punktu widzenia inną wymowę mają liczne zastępy dzieci a inną wymowę liczne roczniki ludzi starych. Dla pierwszych należy myśleć o stanowiskach pracy, odmienny zaś charakter mają potrzeby ludzi starych. Stąd różnice w kosztach wychowania i wykształcenia jednych oraz utrzymanie tych, którzy po kilkudziesięciu latach pracy zasłużyli sobie na odpoczynek i opiekę społeczeństwa. Ekonomiczny aspekt zagadnienia zmian w proporcjach poszczególnych grup wiekowych łączy się z problemem tzw. obciążenia ludności produkcyjnej. W związku z tym nasuwa się pytanie, ile osób w wieku przed- i poprodukcyjnym wypada na 100 osób w wieku poprodukcyjnym? Wspomniane wyżej dane wskazują, że obciążenie ludności produkcyjnej ludnością nieprodukcyjną w województwie na przestrzeni lat 1950—1960 wzrosło.

*

Przejdźmy z kolei do zmian, jakie powstały w niektórych elementach ruchu naturalnego ludności województwa.

Przyrost naturalny ludności województwa, jak wspomniano, był bardzo wysoki. Znamienne, że inaczej kształtował się on u ludności miast, gdzie przez dłuższy okres czasu jego współczynniki przewyższały analogiczne współczynniki ludności wsi. Złożyło się na to kilka powodów. Jednym z nich była rustyfikacja miast. Fala emigrantów ze wsi — to w większości ludzie młodzi o dużej prężności biologicznej. Integracja ludności przybyłej ze wsi do miast, polityka ludnościowa państwa (dopuszczalność przerywania ciąży), akcja świadomego macierzyństwa oraz szereg innych przyczyn natury psychicznej, kulturalnej i ekonomicznej spowodowały w konsekwencji istotne zmiany w przyroście naturalnym w ogóle, oraz w przesunięciu się proporcji współczynników przyrostu naturalnego na korzyść wsi, w szczególności.

Jedną z miar, charakteryzujących rozrodczość, są tzw. współczynniki płodności kobiet. Analiza tych współczynników w omawianym okresie wskazuje na wyraźne przesunięcia się maksymalnej płodności kobiet z grupy wieku 25—29 lat do grupy wieku 20—24 lat. To przesunięcie się maksymalnej płodności miało miejsce w województwie na przełomie lat 1955/1956. Do 1955 r. najwyższą płodność kobiet notowano (zarówno w mieście jak i na wsi) w przedziale wieku 25—29 lat. Następne lata wskazują, że największy współczynnik płodności kobiet przypadł w udziale kobietom młodszym, tj. w wieku 20—24 lat. Współczynniki płodności kobiet dla ludności województwa zmalały z 142 w 1950 r. do 132 w 1960 r. na 1000 kobiet w wieku 15—49 lat. Należy przy tym podkreślić, że współczynniki te zmalały pod koniec lat pięćdziesiątych, ponieważ

jeszcze w 1958 r. notujemy wyższe współczynniki w porównaniu z 1960 r. Tendencje rozwojowe współczynnika płodności w omawianych latach inaczej kształtowały się wśród kobiet miast i wsi. Wśród pierwszych zmalały one o 23,2%, natomiast u kobiet wsi wzrosły nieznacznie, tj. około 3,4%. Do przyczyn, które wpłynęły na taką ewolucję współczynnika płodności kobiet, należy zaliczyć m.in.: 1) wcześniejsze zawieranie małżeństw; 2) wzrost aktywności zawodowej kobiet; 3) subiektywna ocena wielkości rodziny i możliwość jej kształtowania; 4) spadek śmiertelności niemowląt; 5) wydłużenie okresu usamodzielnienia się nowego pokolenia, stąd większe nakłady na wychowanie dzieci.

Na uwagę zasługuje ukształtowanie się jeszcze jednego elementu ruchu naturalnego ludności województwa. Jest nim współczynnik zgonów, który do 1955 r. kształtował się powyżej 10 promili. W okresie między obu spisami współczynnik ten zarówno wśród ludności miast jak i wsi miał tendencję spadkową. Jego skrajne wartości wynosiły: dla ludności miast — max. 12,5 w 1951 r., min. 5,8 w 1960 r.; dla ludności wsi w analogicznych latach — max. 14,0 i min. 7,4.

Z powyższego wynika, że współczynnik zgonów w okresie 10 lat zmalał w pierwszym przypadku o ponad 54%, natomiast w drugim przypadku ponad 47%. Zróżnicowanie tego zagadnienia dla miast i wsi wpływa między innymi stąd, że młodzi, których śmiertelność jest znacznie mniejsza, odeszli do miast, starzy natomiast zostali na wsi. Proporcje młodych i starych na skutek migracji inaczej ukształtowały się na wsi i w mieście.

Jak widać, spadek wielkości współczynnika zgonów jest stosunkowo duży. W 1960 r. należał on do najmniejszych współczynników w kraju, o czym mówi tabl. 4.

Tabl. 4. Zgony wg niektórych województw w 1960 r.

Województwo	Współczynniki		
	Ogółem	Miasto	Wieś
M. Wrocław	4,9	4,9	×
szczecińskie	5,8	5,4	6,5
gdańskie	6,0	5,3	7,2
koszalińskie	6,0	5,6	6,3
zielonogórskie	6,2	5,6	6,8
wrocławskie	6,2	5,8	6,6
M. St. Warszawa	6,8	6,8	×
olsztyńskie	6,8	5,8	7,3

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS-u, 1963, s. 40.

Województwo olsztyńskie, pod względem wielkości współczynnika zgonów, w 1960 r. znajdowało się na 7 miejscu wśród województw kraju (w tym miasta wojewódzkie Wrocław i Warszawa). W podobnej sytuacji znalazła się ludność miast, natomiast ludność wsi uplasowała się na 5 miejscu.

Na takie ukształtowanie się współczynnika zgonów ludności woj. olsztyńskiego wpłynął niewątpliwie wyraźny spadek wielkości współczynnika niemowląt w omawianym okresie. Pomimo utrzymywania się na stosunkowo wysokim

poziomie w skali kraju, współczynnik zgonów niemowląt w województwie wyraźnie się obniżył. Zarówno na wsi jak i w mieście na 1000 urodzeń żywych zgony niemowląt obniżyły się o prawie 50% ze 103 w 1950 r. do 52 w 1960 r. w mieście i analogicznie na wsi 130 i 67. Przyczyna ta wydaje się istotna, w poważnym stopniu kształtowała rozwojową tendencję współczynnika zgonów ludności województwa. Jest ich zapewne więcej, z których należałoby podkreślić jeszcze jedną, również ważną, istnienie bardzo dużego odsetka ludzi młodych, czyli tej grupy, wśród której prawdopodobieństwo zgonu jest bardzo małe. Warto jeszcze wspomnieć o poprawie stanu zdrowotnego ludności oraz o profilaktyce prowadzonej przez służbę zdrowia.

*

Wydaje się, że nasze rozważania na temat współczesnych stosunków demograficznych w woj. olsztyńskim w latach 1951—1960 możemy zdekapitułować następująco:

1. W latach 1951—1960 wystąpił wzmózony proces urbanizacji woj. olsztyńskiego. Zaludnienie miast w tych latach wyrównało w zasadzie poziom sprzed wojny w granicach porównywalnych. Województwo znajdowało się na trzecim miejscu we wzroście liczby miast małych¹⁰. O ile na początku lat powojennych ogromna większość ludności województwa zamieszkiwała wieś, w 10 lat później stosunek ten zmienił się radykalnie. Zwiększył się odsetek ludności zamieszkałej w miastach województwa.

2. Zaszły poważne zmiany w strukturze wieku ludności województwa. Przesunięcia nastąpiły na korzyść wieku 0—14 lat, przy czym nieznacznie tylko obniżył się odsetek starców w stosunku do ogółu ludności województwa. Mieszkańcy woj. olsztyńskiego stanowili w 1960 r. społeczeństwo bardzo młode. Wiek środkowy mężczyzn i kobiet umiejscawia ludność województwa wśród najmłodszych w kraju¹¹.

3. Jako *novum* w stosunkach demograficznych województwa obserwujemy zmiany w reprodukcji ludności wobec 1950 r. Liczba ludności województwa pod koniec lat pięćdziesiątych w porównaniu do 1950 r. powiększyła się nie tyle na skutek większej liczby urodzeń, ile na skutek przedłużenia się przeciętnej długości życia mieszkańców Warmii i Mazur. Spadek śmiertelności niemowląt wpłynął na mniejszą liczbę urodzeń przypadającą na jedną kobietę, przy czym wiek najwyższej płodności kobiet przesunął się do młodszych grup wieku, a mianowicie na lata 20—24.

Innymi słowy: urbanizacja, utrzymanie się struktury wieku ludności typu progresywnego, nowy charakter reprodukcji ludności — oto cechy nowych stosunków demograficznych w woj. olsztyńskim. Proces ten zapewne będzie występował w dalszym ciągu, pomimo że należy się spodziewać podwyższenia współczynnika zgonów z chwilą przybywania liczniejszych roczników grupy starców i zmniejszenia się odsetka roczników dzieci.

¹⁰ Jan Dengel, *Rozwój ludności w Polsce w okresie 1946—1960*, Biuletyn PAN KPZK, nr 8 (17), 1962, s. 102.

¹¹ Mediana wieku mężczyzn w 1950 r. wynosiła 21,7 natomiast u kobiet 24,3. Analogicznie w 1960 roku 21,2 i 23,9 lat.

* * *

Czy modernizacja, bo tak można nazwać przemiany w stosunkach demograficznych województwa, wpłynęła na życie ekonomiczne naszego województwa? W tym miejscu zwrócimy uwagę czytelnika na kilka faktów, które łączą się z procesem rozwoju ludności.

Po pierwsze — urbanizacja województwa (w znaczeniu demograficznym) była stymulowana odbudową ze zniszczeń wojennych miast oraz dalszą rozbudową zarówno substancji mieszkaniowej jak i różnych obiektów przemysłowych i urządzeń komunalnych, oraz rozbudową administracji. Także zmiany w procesie produkcji rolnej przyczyniły się do zmian w proporcjach ludności miast i wsi.

Po drugie — przyrost ludności miejskiej znalazł swoje odbicie w nakładach na inwestycje typu demograficznego zarówno w mieście jak i na wsi: budownictwo mieszkaniowe, rozwój usług, urządzeń komunalnych, budowa szkół i przedszkoli oraz żłobków, rozbudowa szpitali i urządzeń leczenia otwartego. Rozwój zakładów pracy dla wstępujących w wiek produkcyjny — to inwestycje typu ekonomicznego, które musiały iść w parze z rozwojem ludności.

Po trzecie — przyrost dzieci i młodzieży spowodował inny charakter potrzeb dóbr materialnych społeczeństwa olsztyńskiego. Wzrosło zapotrzebowanie na dobra materialne zaspokajające tę grupę ludności niewspółmiernie do zapotrzebowania dla pozostałych grup ludności.

Po czwarte — wzrosło obciążenie tej części ludności, która rodzi i wychowuje nowe pokolenie oraz przejmuje obowiązki społeczne od pokolenia, które przechodzi na emeryturę.

Zmieniły się więc nie tylko potrzeby materialne społeczeństwa. Przeobrażenia w stosunkach ludnościowych zmieniły charakter województwa oraz stosunki społeczno-ekonomiczne. Nie można wszakże rozpatrywać problematyki demograficznej, wtedy zwłaszcza, kiedy mówimy o zmianach typu jakościowego, w oderwaniu od zagadnień społeczno-ekonomicznych, które bądź to tworzą podłoże zmian stosunków ludnościowych, bądź też wyływają z tych zmian.

Druk: 1964, nr 3, ss. 334—345.